

CHAPTER «PHILOSOPHICAL SCIENCES»

CONCEPTUAL METAPHOR IN INTERPRETATIONS OF ANALYTICAL PHILOSOPHY AND COGNITIVE LINGUISTICS

КОНЦЕПТУАЛЬНА МЕТАФОРА В ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ АНАЛІТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Olena Chuikova¹

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-531-0-20>

Abstract. *Subject of Study.* The subject of our research is metaphor and conceptual metaphor. We begin the study with Aristotle's metaphorical concept in order to see how much meaning from formal linguistics is initially inherent in metaphor and what potential for the development of its metaphysical and conceptual components. Metaphor in linguistic philosophical discourse is interpreted accordingly. We turned to several theories of metaphor, namely: analytical philosophy with several author theories. We also analyzed theories of metaphor from cognitive linguistics discourse. As a result, we focused our research on conceptual metaphor as a structure that most adequately reflects scientific and philosophical meanings. A conceptual metaphor is a structure that begins to form from the thought process and then continues in language, science, and everyday life. *Purpose.* The purpose of our research is to study linguistic, philosophical, cognitive theories of metaphor. The study of nature, semantics, and symbolic expression of a metaphor should show the true meaning and conceptualize the metaphor. As a result, we want to interpret metaphor as a structure of human consciousness and the thought process, which, after

¹ Associate Professor PhD, Candidate of Philosophy Sciences,
Associate Professor PhD of Higher Education Institution.
Odesa National Medical University, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-5796-1112>

thinking, structure language, everyday life, and science. The structure combines a concept and a metaphor and is called a conceptual metaphor. *Method.* Our research methods are based on several methods of analytical philosophy, structural linguistics (aspects of synchrony and diachrony), cognitive linguistics, formal theory, and interactionism. We also use a comparative analysis of two discourses, namely analytic philosophy and. *Conclusion.* We conclude that Aristotle's metaphorical theory contains the potential for a more detailed interpretation of metaphor in analytical philosophy and cognitive linguistics. As a result, of the study, we can draw several conclusions. Metaphor has gone through the process of actualizing its significance from literature and rhetoric, in which it acted as an artistic trope, according to Aristotle's Poetics, to a structure that organizes the thought process, language, everyday life, science, and philosophy. As a result, we interpret metaphor in the terminology of cognitive linguistics as a structure of human consciousness and the thought process, which, after thinking, structure language, science, everyday life, has a concept and metaphysics in its composition and is called a conceptual metaphor.

1. Вступ

Тема. Ми звертаємось до дослідження метафори та її концептуальних та метафізичних можливостей у світобаченні та науковому пізнанні, виходячи з філософії Аристотеля, частково лінгвістичного структуралізму, аналітичної філософії, когнітивної лінгвістики.

Мета. Розглянути традиційну концепцію Аристотеля разом з сучасними аналітичною філософією, когнітивною лінгвістикою, щоб краще зрозуміти реальність концептуальних та метафізичних можливостей метафори, структурного поєднання концепту з метафорою.

Актуальність. Проблеми трактовки метафори на рівні конвенційності або метафізичності разом зі структурним абстрактним мисленням людини є актуальною проблемою у сьогоденні, коли відбувається розширення мовних та світоглядних потенційностей людини.

Наукова новизна нашого дослідження полягає в тому, що всупереч сталої думки щодо протиставлення понять метафорам у аристотелівській метафоричній концепції, логіці та поетиці, насправді ми знаходимо підходи до концептуального, пізнавального, метафізичного сенсу метафор та формуємо поняття концептуальної метафори

як універсальну організуючу структуру мислення, мови, науки, повсякденності.

Актуальність полягає у незмінному потязі до винаходу більш достовірних структур пізнання всесвіту та людського буття.

Предметом дослідження виступає метафора у різних теоріях спочатку дискурсу аналітичної філософії та потім дискурсу когнітивної лінгвістики, яка перетворюється на поняття концептуальної метафори.

Метод. Наше дослідження оперує методами лінгвістичного структуралізму, аналітичної філософії, когнітивної лінгвістики.

Нами поставлені наступні конкретизуючі завдання: інтерпретувати метафоричну концепцію Аристотеля як продуктивну для теорій двох дискурсів – аналітичної філософії з розмаїттям її теорій про метافору та дискурсу когнітивної лінгвістики з нестандартним розумінням природи метафори; зробити компаративний аналіз теорій обох дискурсів; розібрати сутність поняття про концептуальну метафору.

2. Метафорична теорія Аристотеля

Якщо згадати філософський генезис метафори, то Аристотель уперше поставив питання про властивості метафори та про її функціональне значення у складі філософії і гуманітарних наук загалом. Аристотель вважав метافору складовою поезики та риторики, підкреслюючи її функціональність саме у наведених дисциплінах та відмовляючи у здатності бути засобом мислення і пізнавати речі засобами формальної логіки. Водночас Аристотель не бачив жодного зв'язку метафори з контекстом або з умовами перебування, що дійсно справляє враження, що метафора само замкнена риторична фігура, яка співвідноситься виключно з іншою фігурою мовлення, щось на кшталт наративу. Чим визвано таке ставлення до метафори? Аристотель у своїй боротьбі з маніпулятивними риторичними прийомами софістів розробив закони логіки і, відповідно, жорстко відділяв логіку від усього іншого, інших суджень, що не мають однозначно закріплених сталих умов позиціонування міркувань згідно логічним законам. Аристотель відніс метافору з її перенесенням значень до софістики [1]. До софістики філософ разом з метافорою відніс паралогізми (подвійні силогізми, судження), синоніми, омоніми та інше. Таким чином, Аристотель протиставив метадорі формальну логіку та строгі поняття.

Тренд на виключно поетичне та риторичне розуміння метафори та її функціональне позиціонування у якості прикраси мови заклав Аристотель. Проте у часи античності були інші філософи, які намагалися описати пізнавальні можливості та властивості метафори та її концептуальний науковий потенціал. Інша традиція, яка кардинально інакше за Аристотеля ставиться до метафори, також походить від античних філософів. Ми згадаємо Деметрія Фалерського та Гермогена. На відміну від Аристотеля Деметрій та Гермоген розглядають метафору як носія прихованих сенсів та водночас як визначальну у повсякденному мовленні повсякденного буття. Деметрій вважав, що метафора здатна більш чітко та зрозуміло показати сутність речей, аніж визначення, таким чином підкреслюючи пізнавальні можливості метафори та її концептуальний сенс. Гермоген був найвідомішим філософом давнини, який провів альтернативну, щодо аристотелівського розуміння природи метафори, традицію метафори як вмістища концептуального сенсу, її користі для філософського пізнання світу та речей. Гермоген у протилежність Аристотелю вважав, що метафора діє не лише на рівні мовлення, але й на рівні мислення, що такі властивості метафори вбудовані у її особливу структуру. Таким чином, метафора вперше розробляється у складі філософії мови, підкреслюється особлива метафорична семантика, яку можна концептуалізувати та позиціонувати як філософський метод пізнання. Функціональність метафори починає розроблятися у складі філософії як метод мислення, як метод, який розкриває наявні та приховані шари сенсів речей у світі. Поняття починають тлумачитися як застарілі метафори, як метафори, які стерлися від частого вживання та протягом часу, вивітрилися на кшталт пустої раковини і перетворилися на омертвілі сталі поняття.

Метафора постає на подвійному рівні: як слово, яке поєднало у собі два поняття та як ідея, яка увібрала у себе сенси двох речей, згідно Гермогену. Як сказали би сучасні філософи, метафора постає на знаковому рівні та на рівні семантичному і навіть на рівні метафізичного сенсу речей. Метафора у своїй структурі виявляється більше, ніж двохшарова модель мови та сенсу. Метафора постає як універсальна структура, яка здатна діяти на декількох рівнях: на онтологічному (частина повсякденного буття і мовлення та водночас наративний шар буття та також трансцендентальний рівень буття), семантичному (сенси

повсякденності та наявності, сенси приховані, метафізичні, унікальність у передачі трансцендентальних сенсів), на гносеологічному (метод мислення, пізнання світу і речей), антропологічному (як індивідуальний стиль філософа) та інше [1].

Таким чином, метафора дійсно виступає як універсальна структура, яка здатна на універсальний синтез феноменів іманентного та трансцендентального шарів буття і людського також як вмістища всього переліченого. Саме метафора здатна транслювати божественне і людське одночасно. Метафора надає форму осягання світу для людини у її феноменологічному досвіді, з чим пов'язана її образність. Тілесність і світосприйняття через феноменологічний досвід людини дорівнюється до образності метафори. Розмаїття феноменів світосприйняття вказує на здатність метафори до синкретичності. Проте синкретичність може входити у склад універсального синтезу метафорою взагалі усього у світі та у людині, суб'єктивного та інтерсуб'єктивного. Таким чином, метафора сама по собі є концептуальною формою, яка здатна синтезувати у собі усі сприйняття світу і себе самого на різних рівнях існування. Можливо, метафора і є тим божественним Логосом, з якого почався виток буття.

Всупереч сталої думки, що Аристотель сприймав метафору лише як художній троп (і протиставляв метафору законам логіки), як засіб досягнення найбільшої виразності мови, у «Риториці» можна знайти визнання філософа щодо можливостей метафори сприяти кращому розумінню понять, якоїсь інформації. Аристотель писав, що метафора у найвищому ступеню навчальна; що метафора має живий сенс, що живу метафору відрізняє властивість надавати швидку інформацію, швидке розуміння сенсу без ланцюга поступового вивчення понять. Метафорі вдається бути живою під кутом стилю та обґрунтованості та надавати швидке розуміння на кшталт осягання розуму, що, мабуть, мав на увазі Аристотель. Він вказує, що всім подобаються такі метафори, які відразу надають нову інформацію, щойно сказані і це надає можливість розуму наздогнати сенс поняття, який був незрозумілим у безпосередньому науковому викладанні. Тобто метафора має властивості до навчання, що може стати навчальним процесом (як це було у навчанні акусами у піфагорейській школі або у різних давньосхідних школах). Аристотель не був проти метафор,

які не затьмарюють, а, навпаки, прояснюють сенси, прояснюють розуміння сутності речей [1].

Також потрібно згадати, що під час створення поетичних метафор (у деяких творах античності ще за часів життя Аристотеля) несподівано відбувався процес створення наукових понять у різних галузях (враховуючи медичну). Ця процесуально складена термінологія була живою так само як створюючи її метафори, які спочатку оперували образами, що пізніше втрачає свою конкретність. Тобто ми вже бачимо наступний етап, коли метафори стираються та перетворюються у терміни, поняття. Це означає, що метафори мають властивість бути двигуном новаторства, наукового прогресу, коли ще немає навіть підступів до цих нових ідей, понять та речей, тим більше засобів їх презентації. Метафора постає науковим пролегоменом та створювачем нових ідей та понять, метафора інтенціонує їх через вловлювані сенси та ретранслює у контекстне оточення. Причому метафора вловлює сенси як метафізично, так і завдяки зануренню у контекст буття, навіть повсякденного буття.

3. Концепції метафори в аналітичній філософії

Ставлення до вживання метафори у науковому дискурсі мало різноманітний характер, в залежності від уподобань конкретного філософа, від методів, якими він користувався, від досліджуваної області, від наукового контексту, від ставлення автора до мови. Раціоналісти вкрай несприятливо та негативно ставилися до метафори як такої і особливо до вживання метафори у науковому дискурсі.

Наприклад, філософи-раціоналісти Дж. Локк, Т. Гоббс вважали, що функція мови полягає виключно у передаванні знань, вираженні думок, і тому потрібно використовувати лише ті слова, які можливо застосувати у прямому значенні, тому тільки буквальне значення слів можливо піддавати верифікації. Метафору вони вважали перепорою для застосування слів з прямим, буквальним значенням та передавання знань і думок. Метафора, на думку філософів-раціоналістів, створює двозначність, туманність розмаїття сенсів, створюють непорозуміння, та потребують очищення від всього цього, знаходяться у протилежності до чистих, точних дефініцій. Отже, метафора для раціоналістів створює ілюзії, уводиться у пристрасну реальність або оманливу роз-

мисел та душу людства, подібна до омани, на яку людство із задоволенням погоджується, що є неприродним та ганебним.

Таким чином, застосування метафори у наукових текстах вважається неприпустимим та вкрай ганебним, а також незручним для вираження думок на відміну від точних слів з прямим значенням, що піддаються верифікаціям.

Можна також додати, що прямі поняття, концепти, які містять «істину» (метафізичну істину), наприклад, як поняття «річ у собі» знаходяться у чистій недосяжній трансцендентальній реальності, де застосування метафор вже не потрібне, проте людство, знаходячись у іманентності, передає подібні концепти через метафори, які активізують інтуїтивне розуміння сенсів та значень метафізичних істинних концептів. Отже, раціоналістичні поняття можуть із плином часу потрапляти у парадоксальні ситуації інтерпретації або розуміння мови та значення від точної «чистої істини» до застосування метафоричного мислення.

Філософ-аналітик, прихильник логіки Л. Вітгенштейн вважав, що найголовніше про метафори вже сказав Аристотель, а все інше в історії філософії виявляється повторенням його слів та створення на їх підставі власних концепцій. Л. Вітгенштейн вважав, що у дослідженні чого-небудь потрібно спиратися на поєднуючий метод петельок, коли стрижневі, подібні або однакові, сенси та їх інтенції поєднують в єдине зрозуміле ціле велику дослідницьку конструкцію. У власному плетінні сенсу кожний дослідник різних (навіть протилежних, як, наприклад, аналітична філософія та когнітивна лінгвістика) напрямків виходить з аристотелівської метафоричної концепції [1].

Представники аналітичної філософії розглядають метафору як ідею мовленнєвого акту, сама мова вважається конвенційною формою поведінки. Автор мови та слухач нібито грають у мовленнєву гру, у якій вони розпізнають та розрізняють буквальний та уподібнений сенси мовлення. Під виключно уподібненням аналітиками розуміється метафора у обмеженому сталому тлумаченні традиційної теорії метафор. Проте у виключно сталому розумінні метафори як «уподібнення» може бути проблема не метафори, а того, хто так її інтерпретує. Буквальне розуміння може означати буквалістський підхід дослідників, незважаючи на їх поважний авторитет, якими є Дж. Сьорль або

Р. Рорті, які намагалися вивести правила вживання метафор. Коли їх прагнення виявилось невинуватим, то вони перейшли на емоційне забарвлення сенсів метафор, що також не піддається критиці.

Інший представник аналітичної філософії Д. Девідсон взагалі намагався вивести метафори за межі семантичних теорій. Д. Девідсон відмовив метафорі у можливості передавати істинні твердження та взагалі бути семантичним явищем. Метафора, на думку Д. Девідсона, є лише ірраціональним інсайтом, осяянням, у якому немає семантичного значення та раціонального сенсу. Розуміти одну річ наскрізь іншу є по суті інсайтом, який надає метафора. Р. Рорті так само вважав, що метафора позбавлена семантичності, логічності, послідовності висловлювань. Метафора, на думку Р. Рорті, є випадковим жестом без сенсу, несподіваною паузою або навіть гримасою, ефектом, який позбавлений сенсу, не має повідомлення, проте впливає, порушує особисті межі співучасника мовлення або читання. Таким чином, представники аналітичної філософії відмовляють метафорі у змісті, значенні, істинності, істинного знання, логіці. Метафора не може принципово бути носієм істини, справжнього знання, значень, сенсів. Метафора щось ірраціональне, емоційне, якийсь жест, мовна, вербальна гримаса, ефект театрального гатунку, який впливає на свідомість особистості [2; 3; 4].

Ми маємо багаторівневе розуміння природи метафори, яке залежить від парадигми, у якій метафора досліджується. Так, метафора надає ключову можливість зрозуміти природу мови, водночас будучи одиницею мови, літературним тропом, у лінгвістичній парадигмі. У біологічній парадигмі, або у нейролінгвістичній парадигмі, розвиток організму пов'язано з розвитком і уподібненням метафори, здатності її розуміння. Зустрічається розуміння метафори як такої, що здатна народжуватися, помирати, ставати пустою, або стертою, щось на кшталт людської долі, людського життя, соціального життя. Структурна лінгвістика вважає, що метафора виявилася багаторівневою структурою, яка сполучається з рівнями свідомості. Прихильники генеративної теорії вважають, що метафора є механізмом, який породжує сенси та розвиває мову.

Метафора змінюється та внаслідок цього відбувається зміна наукової парадигми, тому що саме метафора ніби відкриває нову, недослі-

джену область наукового знання, що відбувається внаслідок її здатності поєднувати між собою різноманітні об'єкти. Здатність поєднувати різні класи об'єктів властива метафорі, тому що наділяє людину відчуттям уподібнення цих ніби різних класів об'єктів. Відчуття уподібнення стимулює людину породжувати нові сенси у науковому дискурсі або у практично-науковому дискурсі та змінювати парадигму у науці. Здатність відчувати уподібнення там, де воно було, хоча і не відчувалося є фундаментальною особливістю мислення та мовлення у науці. Метафора виступає як стимул, як поштовх для мислення у науці, вона штовхає науковців уперед та з розвитком себе, з перетворенням своїх сенсів на поняття, метафора стає стертою, згаслою, сталим науковим сенсом та поняттям. Аналогічно, метафора себе поводить у практичному мовному застосуванні, коли надає сильний поштовх до розуміння образу, потроху стає загальноновживаною та згодом перетворюється на зрозумілий сенс та кліше, стереотипний сенс та стале життєве поняття.

Метафора надає особливості способу мислення, надає моделювання об'єктам пізнання, завдає аналогії, асоціації між різними об'єктами, має евристичний потенціал та сугестивність, передчуття нових сенсів, що формує нову пізнавальну можливість метафори та змушує дослідників переоцінити метафоричні здатності пізнання.

Між метафорою та знаком – семіотичним концептом є суттєва різниця. Метафора, як і символ, має свій виток у образі, який виникає внаслідок пізнання світу або його інтерпретації, до того ж виникає стихійно, незалежно від вольової та розумової активності людини. Знак, навпаки, має своїм призначенням комунікацію, передавання інформації, причому характер інформації та її емоційне забарвлення залежать від волі, настрою, статусу особи, на яку все це спрямовано, від оточуючого соціального контексту. Знак тісно пов'язаний з прагматикою, має утилітарні цілі з конкретним адресатом, це деякий інструмент у руках людини, сам знак, або семіотичний концепт повністю співпадає з процесом мовлення, з метою мовлення.

На відміну від прагматично орієнтованої комунікації семіотичного концепту, знаку, метафора може йти і вести за собою свідомість, розумовий процес людини у різних напрямках. Проте образність залишається у підґрунті, придушється категоріальним перебігом (завдяки предикатній позиції), тому що на першому місці знаходиться не

референтність, а семантичність метафори. Метафора здатна складати семантичне, лексичне розмаїття, багатство мови за рахунок продукування значень у їх сформованості, чіткості. Метафора має широке коло семантичних значень, ознаки значень, їх сполучуваність у різних семантичних та контекстних ситуаціях.

Таким чином, метафора має вплив не лише на традиційні філологічні сфери пізнання, на кшталт літератури з її поетичною метафорою як тропом, літературознавства, риторики, стилістики, але й актуально проявляється у практичному мовленні, у лінгвістиці, у когнітивно-лінгвістичному дискурсі, у філософії, особливо у герменевтиці, феноменології, взагалі в усіх напрямках, які стосуються пізнання, мислення, свідомості, суб'єкта та об'єкта пізнання, концептів та концептуальних систем, нарешті моделювання штучного інтелекту. Метафора має відношення до логіки та до міфології, що також є актуальним не лише у моделюванні мовних зв'язків у розвитку штучного інтелекту, але й до філософських наук, особливо до філософсько-лінгвістичного структуралізму.

М. Блек, аналізуючи концепт метафори у філософії, звернув увагу на ситуації, коли метафора стає різновидом катахрези, яка виникає внаслідок необхідності заповнити лакуни буквальних найменувань – метафора у такому розумінні надає можливість використати слово у деякому новому сенсі з метою заповнити прогалину у лексичному словнику. Подібність понять катахрези та метафори існує на підставі того, що катахреза є вміщенням нових сенсів у старі слова, нове значення слова може виявитися буквальним, якщо воно дійсно необхідне та актуальне у поточному слововживанні, у лексичному словнику.

Крім того, вживання або ні метафори залежить від бажання автора мови, від того, чи дійсно він бачить аналогічні значення предмету і хоче ними скористатися, або чи ґрунтується його особиста думка на цієї аналогії, чи є мета впливу на думку читачів через аналогію. Таким чином, метафора так само, як катахреза мають відношення до значення, до семантики, до практичного використання, до користі від метафори, до об'єктивно існуючої необхідності заповнення лексичних прогалин, а не до правил мови, не до синтаксису [2; 3].

М. Блек вказує на ще одну лінгвістичну особливість метафори – це її функція, що трансформує, яка виявляється згідно загальноприйня-

тої думці як подібність або аналогія. Проте можливо уточнити, що у випадку метафоричної трансформації у підґрунті може бути демонстрація подібності або аналогії, в той час як метафора виступає як еліптичне порівняння (тобто стиснуте порівняння). Метафоричне ствердження, відповідно до загальноприйнятої порівняльної інтерпретації метафори, може замінюватися еквівалентним порівнянням – і тоді ми маємо різновид субституційної концепції метафори. Таким чином, стала інтерпретація метафори як стиснутого порівняння означає синтаксичну аналогію між словами, синоніми на рівні сенсів різних слів, але різновид субституційної концепції метафори має імпліцитне значення, яке експліцитно не вживається; проте обидві інтерпретації оперують еквівалентним значенням замість буквального.

Саме через порівняльну концепцію до метафори закидають звинувачення у туманності, розсіяності, незрозумілого змісту значення, але метафора не має заміщувати значення, скоріше вона створює нові значення.

М. Блек пропонує розглядати метафору через інтеракціоністську точку зору, яка більш правдиво розглядає сутність метафори на відміну від порівняльної та субституційної концепції метафори. Суть інтеракціоністської концепції метафори полягає в тому, що ми маємо справу з двома предметами і повинні поєднати в одне ціле два предмети. У поєднанні двох значень приховується головна суть метафори, її таємний сенс. Кожний предмет окрема має своє значення, але у випадку їх метафоричного поєднання відбувається взаємодія двох сенсів, двох думок, які збігаються у одній крапці сенсу, тобто відбувається їх взаємний вплив один на одного, їх взаємодія.

Інтеракціоністська концепція має двох суб'єктів – головного та допоміжного. Вони є системою. Головному суб'єкту властиві імплікативні асоціації, які можуть бути загальноприйнятими або нестандартними, через які головний суб'єкт є пов'язаним з другорядним.

Важливим є застосування системи імплікацій саме до «метафор взаємодії» для того, щоб не втратити когнітивний зміст. Імплікації як система (або конкретна для даного окремого випадку, або як система загальноприйнятих асоціацій) виступає як засіб відбору, акцентування, зв'язування в єдине ціле ознак обох суб'єктів. Допоміжний суб'єкт використовується для більш глибокого розуміння голов-

ного суб'єкту, але ця логіко-інтелектуальна операція не може бути порівнянням, тому що у свідомості присутні ознаки обох суб'єктів. Між ними можуть бути релевантні зв'язки, але вони не стають буквальною парафразою.

Метафора має трансформуючий та інформуючий вплив на відміну від парафрази, яка втрачає вплив через багатослівність, через рівноправність усіх імплікацій, які постають буквально, до того ж обов'язково виникають спотворення сенсів, які точно і правдиво передаються метафорою. Все це призводить до втрати когнітивного змісту у багатослівній парафразі, що втомлює слухача, читача. Метафори у філософії не завжди доцільні, але мають потенціал, який розкриває здібності нашого розуму у пошуку нових когнітивних значень, правдивих сенсів.

Проте «метафори-субститути» та «метафори-порівняння» можуть бути навіть замінені на буквальный переклад, окрім випадків катахрези, майже без втрати когнітивного змісту.

Таким чином, інтеракціоністська концепція метафори показує, що при застосуванні метафори відбувається не заміщення одного значення іншим, а з'являється нове значення. Метафора має справу з головним та допоміжним суб'єктами, з головним сенсом, тоном, та конотативним, обертоном, який імплікується; імплікації можуть виникати через контекст, але головні та другорядні сенси метафори відносяться до одного дискурсу і, відповідно, мають одну систему імплікацій. Тому через поєднання сенсів метафори та підметафори відбувається поєднання сенсів та їх трансформація, або створення, нового сенсу [2; 3].

Концепт мовного значення повинний пояснювати, що може бути зроблено за допомогою слів. Проте образне значення порівняння зовсім нічого не пояснює, тому що воно не є характеристикою слова, яка властива йому з самого початку та незалежно від контексту вживання та не ґрунтується на жодній лінгвістичній традиції, яка має значення зі звичайним значенням. Буквальне значення слів та метафор не мало би різниці, але має. Метафори спрямовують увагу на ті самі види подібності, на ті самі риси, але на відміну від звичайних слів та порівнянь, метафора має тонкі аналогії, несподівані паралелі та наштотхує нас на них. Тому буквальне лінгвістичне прочитання метафор є хибним. Абсурдність або протиріччя у метафоричному реченні відштовхує нас

від буквального сприйняття та надає статус метафори і наштовхує на пошуки глибинних імплікацій. Платон у протиріч софістам вказував на оманливість метафори, але лише у вживанні її, зовсім не у значенні. Наявна оманливість метафори є нормою та водночас метафорі притаманна наявна істинність. Відповідно, існує метафорична істина, але не в межах речення, а за її межами, там, де все залишається непомітним, на який метафора наштовхує певним способом бачення, думками, почуттями, які разом точно скажуть чи маєте ви справу з істиною. Отже, жодна теорія метафоричного значення або метафоричної істини не може пояснити, як саме функціонує метафора.

Парадоксальність метафори полягає в тому, що поряд з наявною оманною знаходиться істина, на яку наштовхує метафора. Тому результатом та метою метафоричного користування словом є окреслення нових меж значень, які йдуть у протиріч зі звичними значеннями або виділення нових підкласів предметів, для означення яких не має простих та звичних дескрипцій. Коли предикат метафорично пов'язаний із суб'єктом, він втрачає свій звичайний екстенсіал, тому що приєднує собі новий. Не дуже важливо, з якого боку починати досліджувати метафору, з боку об'єкту або з боку слова. Метафори пронизують мовлення в усіх сферах та текстах, навіть таких, що відстоять дуже далеко від художньої літератури, наукові та технічні тексти також містять свіжі та стерті метафори, а тим більше вони знаходяться у повсякденній мові.

Існує критика концепції М. Блека аналітичним філософом Д. Девідсоном. Згідно «інтераціоналістської» концепції М. Блека, метафора змушує застосувати до суб'єкта метафори усю систему загальноприйнятих асоціацій, яка пов'язана з даним метафоричним словом. Далі М. Блек вважає, що метафора у імпліцитному виді включає у собі такі судження про головний суб'єкт, які зазвичай приєднуються до допоміжного суб'єкту. Завдяки цьому відбирає, виділяє та організує одні певні характеристики та відкидає інші. Також М. Блек стверджує, що парафрази практично завжди невдалі не тому, що у метафори відсутнє особливе когнітивне значення, а тому, що отримані неметафоричні твердження не мають навіть половини пояснюючої та інформуючої сили оригіналу. М. Блек підкреслює, що у описаному випадку йдеться про втрату у когнітивному змісті. Недоліки буквальної парафрази міс-

тяться не у стомлюючої багатослівності, надмірної експліцитності та дефектах стилю, а у тому, що вона позбавлена того проникнення у суть речей, які властиві метафорі.

Постає питання про наявність особливого когнітивного змісту у метафорі. Д. Девідсон вважає, що це хибна думка, тому що цей зміст майже неможливо виявити у метафорі. Крім того, ставиться під сумнів обов'язкова багатослівність парафрази при переказі змісту метафори, тому що прониклива людина здатна точно та з відчуттям міри переказати цей зміст. Також особливі приховані значення слів, задіяних у метафорі, ставляться під сумнів, тому що інакше при стиранні метафори вони зберігали би своє таємне значення, але значення слів стає звичайним. Отже, пояснення змісту метафори як чогось надзвичайно неможливе, лише у межах когнітивної теорії можна досягти деякого подібного ефекту, на думку Д. Девідсона.

Він пропонує розглядати метафору у межах лінгвістичних теорій, згідно яким метафора пропонує буквальні зміст та значення. Усі дослідники поміняли місцями метод розшифрування нібито прихованого змісту метафори з тим впливом, яке вона викликає у тих, хто стикається з нею. Значення думок, приховані та відкриті сенси притаманні не метафорі, а самим людям, які відчують на собі вплив метафори. Метафора виявляється призмою, лінзою, скрізь яку можливо по-новому дивитися на світ, сформувати певний погляд на речі, певним чином сприймати речі та зміст взаємозв'язків суб'єктів та речей буття, завдяки чому активується когнітивна діяльність. Питання в тому, яким чином метафора як механізм формує певний погляд на речі, а не виражає відверто. Питання також у тому, яким чином метафора пов'язана з тими речами, які примушує побачити.

Наприклад, М. Блек вважає, що метафора викликає певну реакцію таким чином, що сприймаюча метафору людина створює певну систему імплікацій. Д. Девідсон виступає проти думки, що метафора має особливий вплив завдяки тому, що приховує своє особливе когнітивне значення, а також що метафорі властиве проникнення у суть речей, тобто інсайт, завдяки особливостям її значення, які дозволяють метафорі стверджувати або імплікувати складний зміст. Він також проти простої думки, що метафора говорить одне (експлікує), а має на увазі інше (імплікує).

Д. Девідсон також не визнає, що метафора має у собі певний когнітивний зміст, яке автор намагається передати, але сприймаюча його людина повинна вловити цей зміст, але це вкрай складно, що не відповідає природній пропозиційності. Скоріше, метафора має безліч значень, змістів, на які натякає – і це пропозицією неможливо виразити. Інтерпретація може надавати можливості пізнання метафори, але її буквальне пізнання неможливе. Метафора дозволяє побачити один об'єкт у світлі іншого, нібито крізь призму або у обертоні іншого об'єкту, що може призвести до прозріння, до інсайту. Спроби буквально описати значення метафори неможливі, тому що значення метафори не є фактологічним і не є інформативним або істинним. Метафора дійсно може привести до інсайту, прозріння (як знаки не надають сенс, а вказують на нього) і таким чином розкрити сенси речей.

Таким чином, на думку Д. Девідсона, спроби пояснити метафору через концептуалізацію її прихованого значення так само як спроби експліцитно виразити це значення, цей зміст метафори однаково є неможливим та, відповідно, хибним шляхом пізнання метафори. Інтерпретації та пояснення метафори взагалі неприпустимі. Можливо сформулювати певний спосіб бачення сенсу метафори, його відчуття, яке призводить до інсайту, прозріння того, на що вказує метафора. Чутливому та освіченому читачу, який повніше сприймає та відчуває напрямки сенсу, на який вказує метафора, це вдасться краще, тому що метафора можлива лише як осяяння, інсайт, прозріння, тобто метафора реалізується на рівні свідомості, несвідомого і не передбачає жодного об'єктивного лінгвістичного аналізу.

Незважаючи на твердження Л. Вітгенштейна, що у філософії та лінгвістиці теорія метафори не змінилася починаючи з Аристотеля і протягом наступних століть до сьогодення, сучасна структурна семантика формулює нові підходи щодо аналізу метафори. Метою структурної семантики, або семантичної теорії є пояснення процесу створення метафори. На думку, представників семантичної теорії, з усіх можливих підходів, які нічого не привнесли у проблему розуміння феномену метафори або процесу створення метафори, не змогли завдати адекватну таксономію, лише лінгвістичний підхід здатний створити нову теорію дослідження метафори. Аристотель свого часу проаналізував формальний бік метафори, висловивши у «Поетиці», що метафора по

суті є перенесенням незвичайного імені з роду на вид або з виду на рід або з виду на вид, або просто по аналогії. Отже, у визначенні Аристотеля міститься вказівка на видове перекреслення сенсів як унікальна властивість метафори; щоправда сучасні лінгвісти перефразували дану особливість метафори як «категоріальну помилку» (Райл).

У сучасній семіотичній теорії визнається, що у абстрактних судження неможливо обійтись без використання метафоричної мови. Філологи протягом дев'ятнадцятого століття стверджували, що мова у цілому є метафоричною. Проте загальна мовна метафоризація, широке використання перенесень значень слів з одного об'єкта на інший ще не означає цілеспрямованого дослідження саме метафори. Висновок було зроблено такий, що буквальна інтерпретація метафори неможлива, необхідне переосмислення тих значень, які доносить метафора. Навпаки, відбувається зворотній процес: те, що спочатку було метафорою, з плином часу стає звичним, носієм буквального значення та починає використовуватися саме як буквальний вислів, тобто відбувається стирання метафоричної особливості.

Д. Бікертон вважає, що усі нелінгвістичні підходи не прояснюють, а, навпаки, лише затемнюють правильне розуміння сутності метафори. Відсутність адекватної концепції метафори пов'язана з тим, що попередні спроби концептуалізувати сутність метафори були нелінгвістичними. Більше того, невдачі подібних концепцій ґрунтуються з деякими оманливими уявленнями про мову, на кшталт наступних: «слова мають фіксоване та певне значення», «значення речення – це сума значень слів, з яких воно складається», «тип тексту не впливає на спроможність інтерпретації тексту» тощо. Усі перелічені типові помилки можна вважати складовими одного більш фундаментального помилкового припущення, що значення слова міститься у слові як самототожня речовина, яку можливо витягти, а іноді через якісь містичні складнощі неможливо. Тобто слово уявляють як рухливе поєднання форми та змісту (знакового та когнітивного поєднання), що дивним чином корелює з сучасним конструктивізмом вже у лінгвістичному аспекті застосування.

Насправді розуміння значення слова або речення означає його інтерпретацію, яка тим правильніша, чим більш освічена та має мовну компетенцію. Ілюзія об'єктивно існуючого значення у слові

або реченні існує завдяки загальному більш-менш однаковому їх розумінні, інтерпретації, яке фіксується у словниках. Хоча більш обізнані у даному питанні лінгвісти знають, що існуючи зафіксовані значення та правила (особливо синтаксису) у підручниках, словниках, глосаріях є результатом конвенцій, домовленостей між людьми, що виражається у існуванні конвенційної мовної концепції.

Виключна важливість інтерпретативної складової мови підсилює позиції герменевтики як лінгво-філософського напрямку та конкретніше у аспекті концептуалізації метафори, що ми знаходимо у П. Рікера.

На які ж лінгвістичні теорії можливо спиратися при розробці лінгвістичної концепції метафори? Н. Хомський запропонував для описання лексичних одиниць релевантні семантичні категоріальні маркери. Теорія структурної семантики П. Постала, Дж. Фодора, Дж. Катца (наприклад, їх семантичні проєкційні правила) та інші праці спеціалістів з породжуючої граматики та з породжуючої стилістики [2; 3].

Представник когнітивної лінгвістики Дж. Лакофф надав приблизно наступну характеристику сучасного стану породжуючої граматики: усі неядерні речення можуть бути виведені з ядерних; усі правила та обмеження (враховуючи семантичні), що здатні поєднуватися, застосовуються на останньому рівні; усі подібні правила та обмеження залишаються незмінними у разі наступних трансформацій, внаслідок чого з неприйнятних ядерних речень будуть отримуватися несприятливі трансформери. Таким чином, у результаті виникає можливість розбити заплутані ланцюги метафор, які часто зустрічаються у різних текстах, особливо у поетичних, та дослідити кожне порушення семантичних норм більш локально та ізолювано. Отже, у відповідності до правил Дж. Лакоффа, виявляється можливим припущення, що метафору, як інваріант дослідження, доцільно розглядати як прийом порушення норми, порушення головних категоріальних правил, порушення субкатегоріальних правил, порушення семантичних категоріальних правил – які поставлені у певному підпорядкуванні, як ієрархію [2; 3].

Перелічені лінгвістичні концепції метафор розробили ієрархію метафор (разом з концепцією когнітивного лінгвіста Дж. Лакоффа), що дозволяє стилістам кожний рівень цієї ієрархії співвіднести з певним стилістичним прийомом. Проте часто порушення категоріальних або субкатегоріальних або проєкційних правил виявляються просто нісе-

нітницею. Отже, далеко не всі можна порушення вважати метафорами і це означає, що немає такого рівня у лінгвістиці, на якому при порушенні правил водночас існували би метафора та не-метафора, а також що немає засобів у породжувачій граматиці, які стали би критерієм розрізнення метафор та нісенітниць (не-метафор) на якомусь із рівнів зазначеної ієрархії [2; 3].

Таким чином, породжувальна граMATика нездатна розрізняти метафору та не-метафору, а також в неї немає ключа до механізму створення метафори. Однією з причин такого суттєвого недоліку породжувальної граматики є той факт, що багато дослідників з цього напрямку роблять підміну практичної лінгвістики логікою. Вони принципом «А не А» намагаються вирішити семантичні проблеми; також вони занадто жорстко проводять кордони між семантичними категоріями, ігноруючи той факт, що існують одиниці мови, які належать декільком категоріям. У трансформаційній граматиці перехід одного знака з категорії до категорії заборонено, навіть семантично однакових (подібних). З одного боку, такі обмеження запобігають вільному переходу знаків з категорії до категорії, але, з іншого боку, відсутність для знаків з подібною семантикою привілею категоріального переходу створює загрозу закріплення та омертвіння мови, її сталого стану, відсутність розвитку, відсутність запозичень, неологізмів, нарешті метафор тощо.

Таким чином, нарешті у породжувальній граматиці, завдяки означеним недолікам, відбувається ігнорування правила або «вимоги» до семантичної теорії, яке сформулював Болінджер: «семантична теорія повинна описувати різні значення слів таким чином, щоб відображати можливий розвиток одних значень з інших». Породжувальній граматиці властива жорстка бінарна опозиція значень, що характеризує ще первісні суспільні, релігійні та мовні системи, суттєвий недолік якої яскравіше постає з розвитком та ускладненням мови, коли бінарні опозиції змушені все більше ділитися та розгалужуватися. У таку жорстку категоріальну картину позицій не вкладається досвід повсякденної мови, а також може відбутися розрив з мовною реальністю.

Отже, найбільш сприятливою та адекватною моделлю семантичної системи мала бути багаторівнева мережа, яка показана у поняттях двохмірного простору, у якій категорії не мають фіксованого порядку у

ієрархії, яка може бути аналогічною з мережею розрізнявальних ознак Якобсона та Халле, тобто відповідна семантична система містила би значно більше складових. Тому присвоєння предикатам атрибутів у метафорі відбувається у бінарних опозиціях концептуальної мережі. Подібна система немає однозначних співвіднесень, тому одна категорія може бути представлена декількома знаками, або один знак може бути властивий декільком категоріям.

Теорія метафори, яка розвивається з наведеної системи, повинна проводити жорстке розмежування між наступними категоріями: 1) буквальний вислів, 2) незупинне присвоєння атрибутів (реалізується лише у системі), 3) одноразове присвоєння атрибуту (або випадкове, або унікальне), 4) вирази, які позбавлені сенсу (або які мають потенційний сенс).

Дж. Сьорль ставить питання про функціонування метафори як складову загальної проблеми щодо розходження значення того, хто говорить та значення слова або речення. Загальна проблема того, що можливо говорити одне і при цьому мати на увазі інше; або як можливо розповісти дещо у тих випадках, коли обидва учасники спілкування (той, хто говорить і той, хто слухає) знають, що значення слів буквально не відповідають тому, що має на увазі той, хто говорить. Значення, яке вкладає той, хто говорить, не ідентично значенню речення, але якимось чином залежить від нього. Інші випадки розриву між значенням учасника спілкування та буквальною значенням речення можуть бути внаслідок іронії та непрямих речових актів.

Отже, проблема метафори торкається стосунків між значенням слова та речення та водночас між значенням вислову або значенням того, хто говорить.

Дослідники часто вважають, що бувають речення двох типів – буквального та метафоричного. Буквальні речення виражають тільки ті значення, які мають. Метафоричні значення у слові, реченні, виразі мали би застосовувати для інших значень виразів, коли вони не співпадають з тим, що мали би означати насправді. Д. Сьорль робить розподіл значень у метафоричному реченні: на значення того, хто говорить, сенс, який вкладає той, хто говорить та на значення самого речення, слова, виразу самого по собі. Метафоричне значення завжди є значенням вислову того, хто говорить.

На думку Дж. Сьорля, теорії метафори Аристотеля можна поділити на два типи. Теорії порівняння стверджують, що метафоричні вислови пов'язані з порівнянням або подібністю двох та більше об'єктів, а теорії семантичної взаємодії вважають, що метафора пов'язана з вербальною опозицією або взаємодією двох або більше сенсів: метафорично використаного виразу та оточуючого буквального контексту. Дж. Сьорль звертається до цих прийнятих теорій для того, щоб вказати на їх неадекватність з метою розчистити місце задля створення нової власної теорії метафори.

Прикладом розповсюджених помилкових уявлень про метафору є думка, що у метафоричних висловах хоча би один вираз змінює своє значення. Дж. Сьорль стверджує, що у самої метафори значення не змінюється ніколи. З точки зору діакронії, метафори ініціюють семантичні зрушення, але в настільки, наскільки, дійсно, відбувається зміна значення, тобто слово або вираз перестає означати те, що означало раніше – відповідно, у такому ж самому ступені слово або вираз припиняє бути метафорою. Процеси, коли вираз стає мертвою метафорою, перетворюється у ідіому або придбає нове значення, що відмінне від першопочаткового. Але у справжніх метафорах відбувається збереження своїх значень та їх виразів, і така метафора є справжньою.

Теорія метафори, дійсно, не може обмежуватися лише синхронним компонентом, але синхронії недостатньо, тому що тоді не можна було би пояснити історію присвоєння атрибутів – це історія того, як першопочаткові метафори перетворилися на безліч буквальних мовних висловів; а також це історія того, яким способом інша безліч мовних висловів, навіть які знаходяться ще у потенційному стані, можуть так само пройти той самий шлях. Процесуальність семантичних перетворень та трансформація метафори з плином часу або її збереження у незмінному стані вимагають діакронного підходу. Синхронний підхід також реалізується при інтерпретації метафор, їх аналізі, створення компонентної ієрархії тощо.

Метафоричний вислів є дещо іншим, аніж значення слів та речень, але ця відмінність жодним чином не пов'язана з лексичними змінами елементів, скоріше ця відмінність з'являється за рахунок того, що значення того, хто говорить не співпадає із значенням слів та речень метафори. Якщо вважати, що змінюються самі значення слів та речень, то

пояснити яким чином зв'язуються в єдине ціле значення, які розходяться, виявляється неможливим. Проте правильна інтерпретація цієї таємниці з поєднанням різних значень і є розкриттям феномену метафори.

4. Концептуальна метафора у когнітивній лінгвістиці

Останнім часом розвивається нейролінгвістика, а також когнітивна лінгвістика, які не лише пов'язують розвиток мови з розвитком свідомості, але й також вважає метафору ключовим аспектом розуміння процесів мислення та свідомості, або усвідомлення. Метафора в цих дискурсах розуміється не лише як індивідуальний та територіально-національний стосунок до буття, а як універсальний, узагальнений образ світу та онтологічних стосунків. Метафора має неперевершений прояв у характеристиці особи, обличчя, через властивості уподібнення, включення асоціативності свідомості. Завдяки метафоричному установленню подібності різних об'єктів, виникає можливість щось або когось ідентифікувати та надати єдину правильну характеристику. Проте тут існує варіативність продукування метафори: або свідомість встановлює об'єктивно існуючі уподібнення та просто пізнає їх, або психіка людини створює ці зв'язки. Апостеріорне пізнання, сенсорні механізми пізнання здатні взаємодіяти з психікою людини таким чином, що людина отримує здібність відчувати неявне, що має віддалений сенс, співставляти те, що не співставляється буквально, а через конотативні сенси, і тоді людина сама створює сенси метафор. Отже, метафора це постійно діючий творчий акт, це постійне оновлення мови та свідомості через нові встановлювані зв'язки, які можливі лише завдяки творчій праці, де метафора виступає як діючий механізм по законах логіки, міфології, творчості.

Аналогічним чином завдяки метафорі можливо вловлювати те, що не здатні передати поняття, та встановлювати загальні сенси між матеріальним та духовним, конкретним та абстрактним, як, наприклад, славнозвісна метафора буття Геракліта – буття як вода, або річка, що тече та завжди є новою, постійною змінною; або, коли, як визначення напрямку літератури постмодерну, встановлюється метафора про «потік свідомості», у якій так само як в античності є актуальним уподібнення текучої, постійно змінної, майже в єдиному ритмі, річки з її

водами, що оновлюються, та людської свідомості, яка вловлює феномени буття та відтворює їх майже автоматично, фотографічно описує їх, формуючи у єдності свідомості-творчої праці, у власній письмовій творчості річку пройдешнього життя у теперішньому часі.

Таким чином, метафора формує невидимі ззовні, внутрішні процеси у свідомості людини, у переживанні нею пройдешніх онтологічних процесів, феноменів буття у діяхронному часі, формує внутрішню картину світу, внутрішнє духовне життя людини. Людина необхідна як суб'єкт подібних переживань і встановлень конкретних імен, назв об'єктів пройдешнього у діяхронії творчого акту. Метафора не надає ідентифікацію, неінформативна, неконкретна, актуалізує багато семантичних процесів, створює полісемію, синонімічні процеси, формує абстрактні поняття, тому потрібний суб'єкт, який здатний давати конкретні власні імена, назви, уточнювати поняття, вказувати на предмет мови, надавати інформацію, формувати науковий, художній, технічний, практичний мовний дискурс [2; 3].

Найпарадоксальніший результат вживання метафор є таким, що метафора породжує нові сенси, надає нові значення з образів, створює значення слів, веде до конвенціоналізації сенсів, але виявляється ресурсом, який знищує себе у творчому акті всіх цих породжень і створень сенсів і значень, тому виникають так звані стерті метафори при семантичному та поняттєвому збагаченні розмаїтих дискурсів.

У філософському дискурсі метафори виступають у ролі «феноменів» абстрактного, духовного, непізнанного. Метафори виступають другим шаром, за яким прихована «річ у собі», справжня сутність кожного предмета, об'єкта, суб'єкта, всього існуючого у онтологічному та усвідомленому або розумовому прошарках світу. Фр. Ніцше вважав, що метафора є стосунком між суб'єктом та об'єктом пізнання, суцільним пізнанням, або естетичною формою пізнання, не оперує поняттям верифікації, а також, що істини є стертими метафорами. Згідно Фр. Ніцше, метафори протистоять поняттям як живі, відчуваючи, сенсорні форми пізнання протистоять сталим, омертвілим, неістинним поняттям зі стертими значеннями та сенсами.

Інші дослідники вважають, що усі способи мислення неможна зводити лише до метафоричного. Е. Кассирер, наприклад, пропонує два способи мислення у їх протилежності один до одного на шляху

до створення концепту: метафоричний та дискурсивний. Метафоричний ментальний спосіб з метою створення концепту зводить розмаїття асоціацій, аналогій, уподібнень у цілісне ціле, тобто формує єдиний фокус зору, єдиний концепт. Це відрізняє метафоричний спосіб як інтенсивний та більш якісний у мовній концептуалізації.

Дискурсивно-логічний ментальний спосіб створення концепту, навпаки, екстенсивний та кількісний і складається у поступовому переході від конкретного до більш широких, всеохоплюючих класів усього буття, збираючи усі дані, уточнення, щоб скласти вичерпну, визначальну інформацію про концепт і зробити його сталим поняттям.

Проте Е. Кассирер вважав однобічним лише епістемне знання. Дослідник, виходячи з цілісного розуміння свідомості та ментальної діяльності людини, вважав за необхідне звертатися до різних галузей знань, до математичних разом з пралогічними формами ментальності з їх амбівалентністю, синкретичністю, до символів, міфів, мистецтва. Усі ці форми насправді є співвіднесеним знанням у цілісній структурі мислення. Епістемні дослідження повинні починатися не з аналізу форм знання, а з таких форм, які виключають розмисел, з доісторичних форм уявлення людини про світ, у якому ще не має раціональності. Саме у мові поєднуються разом логічні та міфологічні форми мислення, за думкою Е. Кассирера, особливо це стосується метафори, яка має широке узагальнююче значення, значно більше, ніж просто літературний троп, яка надає цілісне бачення картини світу, способів ментальності, доісторичне формування значень слів та сенсів речей, понять, концептів.

Крім того, метафорична амбівалентність має властивість діставати правдивість з омани, сенс з відчуття, тобто метафора має діалектичний потенціал мати справу зі своєю протилежністю та брати від неї самого себе, або синтезувати протилежності у щось третє на підставі їх подібності. Метафора одночасно має справу зі світом об'єктивним, позалюдським та світом людським, який здатний створювати (не лише вловлювати готові подібності) подібність різних класів речей та понять, врешті решт формуючи ці значення речей та понять відносно людини або індивіда або суб'єкта, який вимірює всесвіт відносно себе самого, беручи себе як відправну крапку визначення речей та понять разом з їх сенсами, значеннями, місцями у світовій

ієрархії. Отже, наведений процес метафоричного мислення ніколи не буває остаточним, він є вічним творчим процесом, без сталої класифікації, без розподілу речей та понять по категоріях.

Метафора розглядається не лише як порівняння, але скоріше як протиставлення, виключаючи тим не менш заперечення зі свого складу. Отже, в деякому сенсі метафорі властивий діалектичний характер її змісту.

Субстантивна метафора лаконічна та позбавлена синтаксичної рухливості, а також не приймає жодних аспектуючих, уточнюючих, інтенсифікуючих, обставинних модифікаторів.

Метафора двохсуб'єктна, що властиве словесній метафорі, яка діє лише за умови приналежності до різних категорій двох її суб'єктів – денотатів – головного, який характеризується метафорою та допоміжного, того, якого її пряме значення імплікує. Метафора також спрямована на індивідуалізацію, що водночас означає її образність. Метафора як художній троп, тобто зображувальна метафора, позбавлена двохсуб'єктності. Образність як підґрунтя метафори продукує головні семіотичні поняття. Структура семіотичних понять метафори складається органічною та конвенційною взаємодією принципово різних, навіть протилежних, планів вираження, тобто того, що означає, та плану змісту, тобто того, що означається. На перший план виходить семантична складова словесної метафори без жодних семантичних обмежень, зберігає живу семантичну двохплановість та зберігається цілісність образу.

Метафори з плином часу та багатьма вживаннями поступово вивітрюють власний унікальний сенс, полісемію сенсів. Поняття, наукові поняття є стертими метафорами. Стерті метафори розширюють полісемію мови, формуючи нові слова, нові поняття зі сталим сенсом.

Метафора має декілька функцій – це зв'язуюча (оносемасіологічна) предмет з його назвою, словом; це лінгвістична (виступає як одиниця мови); це когнітивна (як така, що сприяє розумінню або розширює розуміння), навчає разом з концептом; це семасіологічна (тобто породжує сенси).

Яким чином поєднуються концепт та метафора? Концепт та метафора поєднуються через спільне семантичне значення, тобто поєднуються два семантичних значення. Дж. Лакофф та М. Джонсон вва-

жають, що через метафору можливе розуміння метафізичних сенсів у філософії. Завдяки метафорам з давніх часів можливе створення метафізики у філософії, що корелює з аристотелівською одночасною творчістю у створенні метафізики як світобачення та поетики, логіки, в яких обговорюються метафори, які передають сенси буття, оточуючого світу. Таким чином, метафори набувають концептуального сенсу і стають концептами-метафорами.

Якщо поєднати здатність концептів-метафор передавати метафізичний сенс, то йдеться про структурність у людському мисленні, свідомості щодо вмістища метафізичної структури. Тому метафора-концепт розрахована на абстрактне мислення, хоча разом передає свої сенси і через тілесну, тобто матеріальну складову буттєвого устрою людини. Метафора-концепт нібито стоїть на перетині іманентної горизонталі з трансцендентальною вертикаллю людського онтологічного устрою і розумового потоку свідомості. Нещодавно ми звертались до метафор «універсального синтезу» та «потoku свідомості», які містять інформацію про феноменологічний прошарок буття та свідомості людини: «Концепт-метафора універсального потоку «трансцендентального Его» феноменології Е. Гусерля», «Лінгво-філософський структуралізм (синхронія та діяxронія) концепту «трансцендентальне Его» Е. Гусерля», «Синхронія та діяxронія «трансцендентального Его» феноменології Е. Гусерля» [4; 5].

Е. МакКорні у своїй праці «Когнітивна теорія метафори» пише, що у нашій сучасності метафора стала законним інструментом пізнання у філософії. Сучасні філософи та психологи, у свою чергу, також намагаються дослідити метафору з метою пояснити, яким чином можливо зрозуміти спів положення референтів, які нормативно ніяк не пов'язані.

Когнітивна теорія у викладі Е. МакКорна стверджує, що метафора виступає як певний пізнавальний процес, але пояснення цього процесу можливо через визнання глибинних структур людського розуму, які породжують мову. Проте вказані глибинні структури не біологічні, не реальні фізіологічні механізми, а, навпаки, ідеальні, що здатні співставляти семантичні концепти, які зазвичай логічно не співставляються, але породжують метафору. Метафора означає, що існує певний збіг між властивостями її семантичних референтів, щоб її зрозуміти,

але водночас немає збігу, тому що метафора повинна створювати новий сенс, тобто їй властива сугестивність. Існує ієрархія ідеальних конструкцій на двох рівнях глибинних структур: на семантичному та на когнітивному. У підґрунті семантичного процесу лежить процес когнітивний. Метафори функціонують як когнітивні процеси, завдяки яким ми поглиблюємо пізнання світу та створюємо нові гіпотези. Також існують невербальні когнітивні функції.

Е. МакКорні для виділення значення метафори користується прийомом обмеження між двома видами мови. Він виділяє так звану буквальну мову, тобто звичайну мову, та не буквальну мову, тобто метафоричну мову. Буквальна мова забезпечує об'єктивний фон, на якому ясніше видно значення та чи є метафора правдивою. Таким чином вибудовується незалежність буквальної мови від когнітивного процесу метафоризації, але залежність метафори від контексту зберігається, тому експеримент не є дуже вдалим. Вихідні характеристики метафори також зберігають свою актуальність, тому на когнітивному рівні також залишається рівень звичних інтерпретацій метафори. Навіть формальна мова, якою користуються у формальних структурах, дає деякий альтернативний спосіб вираження [2; 3].

Е. МакКорні пропонує розглядати людський мозок як комп'ютерний механізм, а саму метафору як результат комп'ютерної мови та формулює поняття комп'ютерної метафори, яка, згідно подібної уяви, пропонує точку зору, що метафора є результатом впливу певного когнітивного процесу на формальні семантичні структури. Проте знайти алгоритми, які мали би описувати творчий когнітивний процес, який породжує метафори, майже неможливо. На відміну від такого експерименту, спроба пояснити метафору засобами застосування формальних абстракцій до застосування абстрактних структур щодо відповідних частин метафор більш можливий. Творча складова метафори та її варіативність не дають можливості застосувати щодо її пояснення якийсь універсальний алгоритм.

Е. МакКорні намагався вирішити проблему семантичного зрушення, яка властива метафорі. З цією метою він поклав у підґрунтя метафори когнітивну взаємодію, а також передбачає міждисциплінарну взаємодію між філософією та психологією. Для цього дослідник звернувся до теорій філософів різних століть та сучасних лінгві-

стичних теорій та психологічних. Звідси виникає застосування дещо дивних експериментів. Головним підходом у трактовці метафори залишається «когнітологія» є такою дисципліною, яка поєднує філософію, психологію, лінгвістику, кібернетику. Вказані дисципліни дійсно поєднуються, а не йдуть у протиріч один одному. Таким чином, підхід когнітивного лінгвіста залишається міждисциплінарним та еклектичним [2; 3].

Метафора сама по собі уявляє цілісний процес з аспектами поверхневої мови, семантики та пізнання. Проте три складові можна розглядати окремо та найглибшим з них є рівень пізнання, тобто визнання цінності абстрактних пояснень за допомогою глибинної структури. Абстрактні глибинні структури Хомського при використанні їх для мови виявилися плідними для лінгвістики та для теорії пізнання.

Когнітивна теорія Е. МакКорні корелює з інтеракціональною теорією метафори М. Блека, може навіть виступати як її формальна версія. Отже, концептуальний процес породжує метафору, розпізнає подібні (на яких будується аналогія) та відмінні (на яких будується семантична аномалія) властивості референтів. Таким чином, метафора може бути описана як процес у двох сенсах: як когнітивний процес який експресивно виражає та сугестивно формує нові поняття та як культурний процес, завдяки якому змінюється сама мова. Виробництво метафор є не просто лінгвістичним явищем, яке відбувається на рівні мови, воно починається на глибинному рівні когнітивного процесу творчого характеру, який відкриває нові значення.

Дж. Лакофф та М. Джонсон у праці «Метафори, якими ми живемо» так само, як інший когнітивний лінгвіст Е. МакКорні, концептуалізують метафора та намагаються довести можливість поєднання метафори з концептом. На їх думку, контекст застосування єдності метафори і концепту не потребує винятковості, навпаки, метафора пронизує усе повсякденне життя і природним способом проявляє себе і в мові, і в мисленні, і в діях; так само повсякденна поняттєва система, к межах якої усі живуть та діють, є метафоричною по своїй суті. Таким чином, поняття, які керують мисленням людини, не є обмеженими сферою інтелекту, вони керують усією повсякденною життєвою діяльністю людства. Поняття впорядковують реальність, яку усі сприймають, способи поведінки у світі та комунікацію з іншими людьми.

Поняттєва система відіграє центральну роль у визначенні повсякденної реальності [2; 3].

Таким чином, поняттєва система та метафоричність разом пронизують наше повсякденне життя в усіх його проявах – від звичайних матеріальних справ до мислення, дій, комунікації та сприйняття світу. Поняттєва система має, таким чином, метафоричний характер і, відповідно, людське мислення, поведінка, увесь повсякденний досвід обумовлюється метафорою [2; 3].

Вся вказана автоматична повсякденна поняттєво-метафорична система має схематичний нарис (або алгоритм) у природній мові, тобто вона спирається на лінгвістичні дані. Завдяки мові ми маємо доступ до метафор, які структурують наше сприйняття, мислення та дії. Отже, метафоричні поняття разом з мовою структурують повсякденну реальність людства у такій послідовності: метафора структурує поняття, метафора структурує дії або діяльність і мова також структурується метафорично. Саме через те, що метафори існують у поняттєвої системи людства, виникають метафоричні вирази у мові. Метафоричні вирази нашої мови системо пов'язані з метафоричними поняттями і допомагають усвідомити метафоричну природу наших дій. Важливо те, що метафора виходить далеко за межі мови, саме процеси мислення людини є глибоко метафоричними. Це означає, що поняттєва система людства впорядковується, визначається, структурується метафорично. Таким чином, формуються метафоричні поняття або концепти; а також більшість фундаментальних понять (наукових та культурних) структуровані у поняттях метафори.

5. Висновки

Таким чином, Аристотель розрізняв два види метафор за їх риторичним та пізнавальним впливом, – як, наприклад, художні, вигадані з метою емоційного впливу, метафори, та пізнавальні, які здатні підсилювати та прискорювати мислення, розуміння понять, сутності речей, майже відповідно до сучасних процесів мислення, у сучасній термінології когнітивних, за думкою когнітивних лінгвістів Дж. Лакоффа та М. Джонсона. Аристотель вважав метафори пролегоменами до наукових новаторських ідей, які ще не мають засобів мовної виразності, але які згодом набувають концептуальних сенсів у науковому контексті.

Представники аналітичної філософії вважають метафору мовною одиницею та досліджують її знаковий та семантичний рівень, пропонують інтеракційну теорію, теорію семантичної ієрархії метафор, розробляють види метафор, але за межі мовного дискурсу їх дослідження не виходять.

Когнітивні лінгвісти поєднують процеси мислення, дій, комунікацій, мови людства в єдине ціле на підставі їх апріорного метафоричного структурування. Метафори структурують повсякденне життя в усіх його проявах від науки до звичайних матеріальних проявів. Мислення та мова, дії виступають як єдине ціле. Вважають, що система всередині метафори корелює з системою всередині поняття, що дало підстави, таким чином, розробити концепцію метафоричного поняття, або метафоричного концепту.

Список літератури:

1. Аристотель. Метафізика. Київ: Темпора, 2022. 848 с.
2. Lakoff G., Johnson M. (1980) *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press, 1980, 242 p.
3. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики. Київ: Основи, 1998. 324 с.
4. Чуйкова О.В. Концепт-метафора універсального потоку «трансцендентального Его» феноменології Е. Гусерля. *X International scientific and practical conference «Modern Trends in the Development of Scientific Space» (February 14-16, 2024)*. Dresden, International Scientific Unity. 2024. 286 p. P. 228-231.
5. Чуйкова О.В. Лінгво-філософський структуралізм (синхронія та діакронія) концепту «трансцендентальне Его» Е. Гусерля *International Scientific Conference Vectors of Science and Technology Development in the Context of Globalisation : Conference Proceedings, March 22-23, 2024*. Riga, Baltija Publishing, 128 pages. P. 42-45.

References:

1. Aristotle (2022) *Metafizika*. [Metaphysics]. Kyiv: Tempora. 848 p. (in Ukrainian)
2. Lakoff G., Johnson M. (1980) *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press, 1980, 242 p.
3. Sos'ur F. de. (1998) *Kurs zagal'noji lingvistiki*. [General linguistics course]. Kyiv: Osnovi. 324 p. (in Ukrainian)
4. Chuikova O. (2024) *Koncept-metaphora universalnogo potoku «transcendentalnogo Ego» fenomenologiji E. Guserla*. [The concept-metaphor of the universal flow of the «transcendental Ego» of E. Husserl's phenomenology] *X International scientific and practical conference «Modern Trends in the Development of Scientific*

Space» (February 14-16, 2024). Dresden, Germany, International Scientific Unity. 2024. 286 p. P. 228-231.

5. Chuikova O. (2024) Lingvo-filosofs'kij strukturalizm (sinhronija ta diahronija) konceptu «transcendental'ne Ego» E. Guserl'a [Linguistic-philosophical structuralism (synchrony and diachrony) of E. Husserl's concept «transcendental Ego»] *International Scientific Conference Vectors of Science and Technology Development in the Context of Globalisation: Conference Proceedings, March 22-23, 2024*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 128 pages. P. 42-45.